

Mladá veda

Young Science

**Formovanie teritoriálnej identity
Čechov a Slovákov**

**Analýza vývoja cestovného ruchu
a hotelierstva na Slovensku po roku 1989**

Rozhovor s historikom prof. P. R. Magocsim

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

November 2013 (číslo 2)

Ročník prvý

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Singapore 2013. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišin, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD. (Katedra cestovného ruchu, Slezská univerzita v Opavě)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

Mgr. Richard Nikischer (Sociologický ústav Akadémie vied ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, šéfredaktor (Katedra turizmu a hotelového manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM-EU s.r.o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Magazín Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

ŽIDOVSKÉ OBYVATELSTVO V BLÍZKOSTI MESTA PREŠOV V 19. STOROČÍ

THE JEWISH POPULATION NEAR THE CITY OF PREŠOV IN THE 19TH CENTURY

Martin Hajduk¹

Autor je absolventom študijného odboru história na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity. Vo svojom výskume sa venuje témam, ktoré súvisia s dejinami spoločnosti v strednej Európe v 17.-19. storočí.

Author is a graduate of History at the Faculty of Arts of University of Prešov. In his research he is devoted to topics that are related to the history of society in Central Europe in the 17th to 19th century.

Abstract

The paper deals with the history of the Jews near Prešov in the 19th century. The first part is trying to capture the growth of the Jewish population in selected locations in the first half of the 19th century. It's based on the archival material such as Josephine census from 1784 and the home inventories and population registers from the years 1815-1847. The second part is trying to analyze the daily life of the most populous Jewish community in Šarišské Lúky during the second half of the 19th century. It's based on the archival source such as the first modern census from 1869.

Key words: Jews, the 19th century, Šarišské lúky, census

Abstrakt

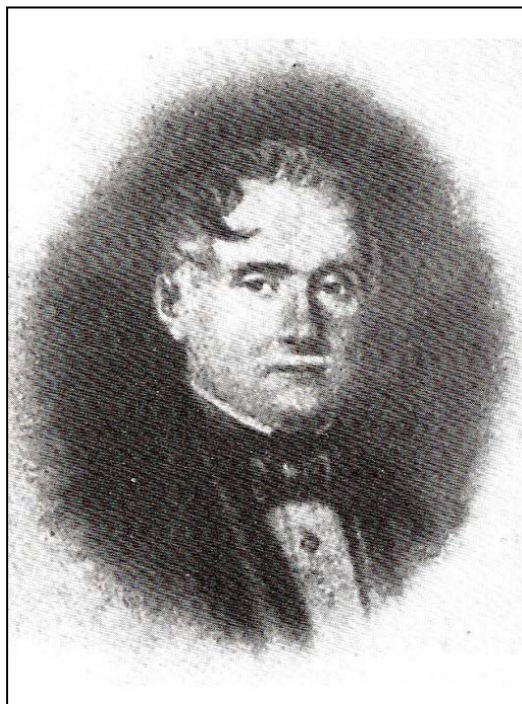
Príspevok sa venuje dejinám židov v blízkosti Prešova v 19. storočí. V prvej časti sa snaží podchytiť trend vývoja počtu židovského obyvateľstva vo vybraných lokalitách v prvej polovici 19. storočia. Opiera sa pritom o archívny materiál ako Jozefínske sčítanie ľudu z roku 1784 a župné súpisy domov a obyvateľstva z rokov 1815-1847. V druhej časti sa snaží analyzovať každodenný život najpočetnejšej židovskej komunity v Šarišských Lúkach počas druhej polovice 19. storočia. Vychádza pritom z dobového prameňa, ktorým je prvé moderné sčítanie obyvateľstva Uhorska z roku 1869.

Kľúčové slová: Židia, 19. storočie, Šarišské Lúky, sčítanie obyvateľstva

¹ E-mail: marthynnus@gmail.com

Úvod

Skutočné dejiny židov v Uhorsku sa začali rozvíjať pomerne neskoro, a to až koncom 18. storočia, keď aj do habsburskej monarchie začalo prenikať osvietenstvo. Osvojenie si nových myšlienok zo strany cisárskeho dvora viedlo k zmierneniu náboženskej neznášanlivosti a obnoveniu náboženskej slobody v krajine. Tento pozitívny trend kulminoval počas vlády Jozefa II. (1780-1790), keď došlo k zrovnoprávneniu dvoch hlavných protestantských náboženstiev s katolicizmom a zároveň bolo do praxe uvedené nariadenie s názvom *Systematica gentis Judaicae regulatio*. Podľa neho mohli židia slobodne vykonávať dovtedy zakázané povolania a remeslá, bolo im umožnené usadzovať sa v slobodných kráľovských mestách (s výnimkou banských), zrušilo sa povinné nosenie rozlišovacích znakov a pod. Došlo však aj k zásahom do vnútorných záležitostí židovských obcí. Zakazovalo sa verejné používanie jazyka *jidiš* a hebrejčina bola obmedzená len na náboženské obrady a literatúru.

Obr. 1 – Marek Holländer (okolo 1760 - 1849)
Zdroj: Dezider Landa a Peter Kónya, *Marek Holländer a vznik židovskej náboženskej obce v Prešove*, Prešov 1999

Oba jazyky mali byť v praxi nahradené nemčinou. Navyše židia aj naďalej museli platiť daň za to, že sú židia, aj keď sa jej názov zmenil z tolerančnej dane na komorskú daň. V prípade slobodného kráľovského mesta Prešov pomohlo vyššie spomenuté cisárske nariadenie prekonať odpor obchodníckeho cechu a na jeho pôde sa podľa dochovanej tradície mohol usadiť prvý žid - Marek Holländer. Židovská náboženská obec tu bola založená v tridsiatych rokoch 19. storočia, pričom jej prvým predsedom sa stal Marekov syn Leo Holländer.²

V tomto príspevku sa sústreďíme na vývoj židovského osídlenia v blízkom okolí mesta Prešov, a to na lokality, ktoré sú dnes už jeho pevnou súčasťou v podobe mestských častí (Cemjata, Nižná Šebastová, Solivar, Soľná Baňa, Šalgovík, Šváby), prípadne sa nachádzajú v jeho bezprostrednej blízkosti (Bzenov, Fintice, Haniska, Ľubotice, Malý Šariš, Ruská Nová Ves, Teriakovce, Vyšná Šebastová, Záborské). Zdrojom informácií nám je predovšetkým archívny materiál, ktorý je uložený v Štátnom archíve v Prešove.³

² Bližšie o dejinách židov v Prešove pozri KÓNYA, Peter a Dezider LANDA, 1995. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT. ISBN 80-967253-4-3; LANDA, Dezider a Peter KÓNYA, 1999. *Marek Holländer a vznik židovskej náboženskej obce v Prešove*. Prešov : ŽNO. ISBN 80-968192-6-7; BÜCHLER, Róbert J., 2010. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava: SNM - Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-228-4.

³ ŠA Prešov, Šarišská župa, Súpisy obyvateľstva 1780 - 1870: Revízia Jozefinského sčítania obyvateľstva z roku 1786; ŠA Prešov, Šarišská župa, Súpisy obyvateľstva 1780 - 1870: Župné súpisy domov a obyvateľstva z rokov 1815 - 1847; ŠA Prešov, Šarišská župa, Sčítanie obyvateľstva (1869): Župné a okresné sumárne prehľady obyvateľstva podľa pohlavia, náboženstva, stavu, domovskej príslušnosti, prítomnosti/neprítomnosti a stupňa vzdelania; jednotlivé sčítacie hárky pre lokalitu Šarišské Lúky.

Židovské obyvatel'stvo v okolí Prešova v prvej polovici 19. storočia

Pozrime sa teraz bližšie na prvé skutočné sčítanie obyvatel'stva v Uhorsku, ktoré prebehlo počas vlády Jozefa II. Toto sčítanie bolo nariadené 1. mája 1784 a konalo sa od 1. novembra do konca leta nasledujúceho roku. V rokoch 1786 - 1787 sa následne vykonala jeho revízia. Po Jozefovej smrti sa stolice rozhodli toto sčítanie zrušiť, lebo bolo všeobecné a zahrnovalo aj šľachtu. My si budeme všímať hlavne nami vybrané obce v blízkom okolí Prešova a lokality, ktoré sú dnes už jeho mestskou časťou. Archívny materiál však nie je kompletný, čo neumožňuje získať celkový prehľad o počte židov žijúcich v Prešove a jeho okolí v roku 1784. Sčítacie hárky sa dochovali pre obce Bzenov, Haniska, Ľubotice, Malý Šariš, Nižná Šebastová, Ruská Nová Ves, Solivar a Záborské. Nedozevadáme sa z nich síce úplné podrobnosti, ale počet židov a zloženie obyvatel'stva podľa pohlavia a rodinného stavu u mužov dokážeme zistiť pomerne jednoducho. V tabuľke I. uvádzame jednoduchý prehľad obcí s počtom obyvateľov a počtom židov.

<i>Názov obce</i>	<i>počet obyvateľov</i>	<i>počet židov</i>
Bzenov	167	0
Haniska	194	4
Ľubotice	576	0
Malý Šariš	476	0
Nižná Šebastová	762	0
Ruská Nová Ves	388	8
Solivar	2144	0
Záborské	420	7

Tab. 1 – Jozefínske sčítanie obyvatel'stva z roku 1784
Zdroj: Hajduk, 2013

Z tabuľky 1 vyplýva, že v roku 1784 žilo vo vybraných obciach spolu 5127 osôb. Židovské obyvatel'stvo v tom roku nebolo zaznamenané v Bzenove, Ľuboticiach, Malom Šariši, Nižnej Šebastovej a Solivare. Naopak v Haniske, Ruskej Novej Vsi a Záborskom žilo v tom čase spolu 19 židov, z toho 9 mužov a 10 žien. Konkrétne išlo o 5 ženatých mužov, 4 slobodných mužov/vdovcov a 10 žien/dievčat. S veľkou pravdepodobnosťou žilo v týchto obciach spolu 5 židovských rodín. V Ruskej Novej Vsi a Záborskom po 2 rodiny, v Haniske 1 rodina.

V priebehu prvej polovice 19. storočia postupne rástol počet židovského obyvatel'stva v celom Uhorsku. Kým počas sčítania v roku 1805 ich žilo v krajine približne 127 tisíc, v dvadsiatych rokoch 19. storočia to bolo už 190 tisíc a v roku 1840 dokonca až 240 tisíc. Tieto čísla odzrkadľujú predovšetkým mohutné prisťahovalectvo z Haliče, ktoré prebiehalo nepretržite do konca 19. storočia.

Pokúsme sa teraz sledovať vývoj počtu židovského obyvatel'stva v nami vybraných lokalitách v prvej polovici 19. storočia. Budeme pri tom vychádzať zo župných súpisov z rokov 1815 - 1847. Keďže ich cieľom bolo zistiť obyvatel'stvo vhodné pre vojenskú službu, zahrnujú len mužskú časť populácie. Pri ich vykonávaní sa rešpektovala zásada skutočného

obyvateľstva, t. j. na mieste sa evidovalo nielen tam narodené a usadené obyvateľstvo, ale aj osoby, ktoré sa tam zdržiavali prechodne.

<i>Názov lokality/počet židov v roku</i>	1818	1819	1826	1828	1846	1847
Bzenov	0	1	3	2	0	2
Cemjata	0	0	0	0	0	0
Fintice	0	0	0	0	x	x
Haniska	10	6	12	10	5	5
Ľubotice	45	63	90	118	174	174
Malý Šariš	4	7	20	24	30	30
Nížná Šebastová	43	36	41	37	6	6
Ruská Nová Ves	5	5	0	0	0	0
Solivar	0	0	0	0	0	0
Soľná Baňa	0	0	0	0	x	x
Šalgovík	0	0	0	0	3	3
Teriakovce	4	7	10	11	0	0
Vyšná Šebastová	5	2	9	7	4	4
Záborské	9	8	5	5	0	0
spolu	125	135	189	214	222	224

Tab. 2 – Židovské obyvateľstvo vo vybraných lokalitách v 1. polovici 19. storočia
Zdroj: Hajduk, 2013

Z tabuľky 2 vyplýva, že celkový počet židov v nami sledovaných lokalitách v blízkom okolí mesta Prešov narastal v súlade s celouhorským trendom. Stabilný nárast židovského obyvateľstva je možné sledovať v Ľuboticiach a Malom Šariši. K striedavému vývoju jeho počtu dochádzalo v Bzenove, Haniske a Vyšnej Šebastovej. Rapídny úbytok bol zaznamenaný v Nižnej Šebastovej. K ich postupnému vytrateniu došlo v prípade Ruskej Novej Vsi a Záborského. Naopak po dlhom období neprítomnosti sa v druhej polovici štyridsiatych rokov po prvýkrát usadili v Šalgovíku. V lokalitách Cemjata, Fintice, Solivar a Soľná Baňa až do polovice 19. storočia židovské obyvateľstvo nežilo. Uvedené výsledky však neodrážajú celkový stav židovskej komunity, keďže ako už bolo spomenuté vyššie, išlo o súpisy, ktorých cieľom bolo získať prehľad o obyvateľstve vhodnom pre vojenskú službu a nezahrnovali tak osoby ženského pohlavia.

Židovské obyvateľstvo v okolí Prešova v druhej polovici 19. storočia

Na sklonku prvej polovice 19. storočia žilo v Prešove spolu 82 židov, čo bolo asi 1,07 % zo všetkého obyvateľstva. Pre porovnanie, v neďalekom Sabinove žilo v tom istom čase 16 židov, v Bardejove 181 a v susedných Košiciach existovala židovská komunita, ktorá mala 729 členov, čo z celkového počtu obyvateľov mesta predstavovalo asi 5,6 %.⁴

⁴ FÉNYES, Elek. *Magyarország geográfiai szótára* [online]. [cit. 4. júna 2013]. Dostupné z: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenykes/>.

Pozrime sa teraz bližšie na ďalší dobový prameň, ktorým je sčítanie obyvateľstva Uhorska z roku 1869. Legislatívne bolo zakotvené v zákone o sčítaní ľudu z 29. marca 1869, ktorý stanovoval, že sa bude vykonávať vždy k 31. decembru v rokoch končiacich nulou (s výnimkou roku 1869). Zapisovalo sa do štvorstranových sčítacích hárkov vyplňaných pre každý dom zvlášť. Na prvú stranu sa uviedlo popisné číslo domu, údaje o bytových pomeroch a účele, na ktorý je obydlie využívané. Vnútorňa dvojstrana obsahovala informácie o obyvateľoch domu. Zapisovalo sa meno a priezvisko v poradí hlava rodiny, manželka, deti, príbuzní a nakoniec podnájomníci. Ďalej sa evidovalo pohlavie, rok narodenia, vierovyznanie, rodinný stav, postavenie alebo zamestnanie, miesto narodenia, domovská príslušnosť, prítomnosť/neprítomnosť v čase konania sčítania (dĺžka neprítomnosti), schopnosť čítať alebo čítať a písať súčasne. Na zadnú stranu sa uviedli informácie o počte domácich zvierat ako boli kone, mulice, somáre, rožný dobytok, ovce, kozy, ošípané a včelie úle.

<i>Názov lokality/počet židov v roku</i>	1869
Bzenov	10
Fintice	3
Haniska	17
Ľubotice	55
Malý Šariš	55
Nižná Šebastová	60
Ruská Nová Ves	11
Solivar	76
Soľná Baňa	13
Šalgovík	19
Šarišské Lúky	743
Šváby	0
Teriakovce	6
Vyšná Šebastová	18
Záborské	43

Tab. 3 – Židovské obyvateľstvo vo vybraných lokalitách v roku 1869
Zdroj: Hajduk, 2013

Z tabuľky 3 vyplýva, že v roku 1869 žilo v nami sledovaných lokalitách už 1129 židov. Najpočetnejšou bola komunita v Šarišských Lúkach, naopak židovské obyvateľstvo nebolo zaevidované v lokalite Šváby. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím vzrástol ich počet najmä v Solivare, Soľnej Bani a Šalgovíku, a teda v miestach, kde začali židia prenikať až od polovice 19. storočia. Na základe dochovaných sčítacích hárkov sme sa rozhodli bližšie analyzovať obec Šarišské Lúky.

Šarišské Lúky založili pravdepodobne samotní židovskí obchodníci už v polovici 18. storočia. Ich primárnym cieľom boli prešovské trhy, ale keďže sa nesmeli usadzovať na pôde mesta, vznikla v jeho blízkosti židovská osada. Až do začiatku 19. storočia tak bola akýmsi prešovským getom, keďže väčšina jej obyvateľstva podnikala v meste. V roku 1833 si tunajší židia postavili synagógu, o rok neskôr

Obr. 2 – Neologická synagóga v Prešove

Zdroj: <http://www.kronikaslovenskejrepubliky.sk/mesto/presov/nggallery/page/2>

založili nový cintorín a v roku 1840 školu. Do polovice 19. storočia patrila pod jej zvrchovanosť aj židovská náboženská obec v Prešove. Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1869 žilo v Šarišských Lúkach spolu 830 osôb, z toho 743 bolo židovského vierovyznania. Židia tak tvorili 90% všetkého obyvateľstva obce a mnohonásobne prevyšovali župný priemer, ktorý sa pohyboval okolo 7,1%. Zo súpisu sa dozvedáme, že popisné číslo malo 89 domov, z ktorých 84 bolo obývaných židmi samostatne alebo spolu s kresťanským obyvateľstvom. Zároveň mierne prevažoval počet žien nad mužmi; v súpise môžeme nájsť 401 žien a iba 342 mužov. Najčastejšie vyskytujúcimi sa priezviskami boli Klein, Fridman, Groszman, Guttman, Schlezinger, Bloch, Mihalovits, Neuman, Schwarz, Englander, Gotlieb, Schiff a Rosenberg.

Podľa miesta narodenia pochádzalo z celkového počtu 743 židov už 444 priamo zo Šarišských Lúk (Lubotíc), 189 z iných obcí Šarišskej župy. Z územia mimo Šariša pochádzalo 110 židov, pričom v rámci Uhorska ich najviac pochádzalo zo Zemplína (34), Abova (19), Spiša (12) a Boršodskej župy (5). Po jednom prišli z Liptova, Trenčianskej, Biharskej, Sabolčskej a Ostrihomskej župy. Z veľkých miest Rakúsko-Uhorska pochádzali traja židia z Pešti a po jednom z Užhorodu, Prešporku, Krakova a Prahy. Poľský pôvod uviedlo iba 16 osôb, z územia Haliče pochádzalo 12 židov. V čase sčítania sa 11 obyvateľov Šarišských Lúk nachádzalo v Amerike.

Najčastejšou zárobkovou činnosťou židov žijúcich v Šarišských Lúkach bol obchod. Súpis rozlišuje medzi bližšie nešpecifikovaným obchodníkom (20), obchodníkom s dobytkom (8), s ovčou vlnou (6) alebo s vínom (2). Okrem toho bolo evidovaných 5 kupcov, 4 podomoví obchodníci a jeden handrár. Druhým najčastejším bolo nádenníctvo, ktoré vykonávalo 25 osôb, ďalší 11 mužov pracovali ako pomocníci a 8 žien slúžilo v cudzej

domácnosti. Treťou najrozšírenejšou zárobkovou činnosťou bolo krčmárstvo (21), v prípade ktorého boli zamestnané aj 2 ženy ako kuchárky. V obci žil 1 majiteľ liehovaru a dvaja židia sa venovali páleniu pálenky. Z remesiel bolo najviac zastúpené krajčírstvo (9) a obuvníctvo (8). Ďalej tu možno nájsť jedného pekára, stolára, sklenára, maliara alebo viazača kníh. Ďalej tu žili spolu 5 mäsiari a keďže sa tu nachádzala škola, tak aj 2 učitelia a jeden školský sluha. Náboženskú obec reprezentoval rabín (Leopold Jules), kantor (v čase sčítania v Amerike), 1 cirkevný sluha a hrobár.

Použitý archívny materiál a odborná literatúra

1. ŠA Prešov, Šarišská župa, Súpisy obyvateľstva 1780-1870: Revízia Jozefínskeho sčítania obyvateľstva z roku 1786.
2. ŠA Prešov, Šarišská župa, Súpisy obyvateľstva 1780-1870: Župné súpisy domov a obyvateľstva z rokov 1815-1847.
3. ŠA Prešov, Šarišská župa, Sčítanie obyvateľstva (1869): Župné a okresné sumárne prehľady obyvateľstva podľa pohlavia, náboženstva, stavu, domovskej príslušnosti, prítomnosti/neprítomnosti a stupňa vzdelania; jednotlivé sčítacie hárky pre lokalitu Šarišské Lúky.
4. BÜCHLER, Róbert J., 2010. *Encyklopédia židovských náboženských obcí na Slovensku. 2. časť*. Bratislava: SNM - Múzeum židovskej kultúry. ISBN 978-80-8060-228-4.
5. FÉNYES, Elek. *Magyarország geográfiai szótára* [online]. [cit. 4. júna 2013]. Dostupné z: <http://www.fszek.hu/digitdoc/fenyess/>.
6. KÓNYA, Peter a Dezider LANDA, 1995. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT. ISBN 80-967253-4-3.
7. LANDA, Dezider a Peter KÓNYA, 1999. *Marek Holländer a vznik židovskej náboženskej obce v Prešove*. Prešov: ŽNO. ISBN 80-968192-6-7.